

УДК 94 (477.7):32

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ УСРР У КОНТЕКСТІ ПРОВЕДЕННЯ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНИХ КАМПАНІЙ 1927-1929 рр.

Сливенко В. А. (Дніпро)

Статтю присвячено аналізу маловивченого аспекту участі прокуратури УСРР у хлібозаготівельних кампаніях 1927–1929 рр. На основі широкого кола джерел автором розкрито роль прокуратури у здійсненні силового «натиску» на село. Описано процес перетворення прокуратури з органу нагляду за законністю на частину репресивної машини влади.

Ключові слова: прокуратура, хлібозаготівлі, репресії, криза, неп.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження механізму здійснення репресій щодо селянства в УСРР у 1920-х рр. завжди привертало увагу багатьох дослідників. Вивчення цієї теми тісно пов'язане із завданням більш повного розкриття сутності тоталітаризму та звільнення суспільства від його деструктивної спадщини. Загальновідомо, що репресивні заходи здійснювалися не тільки політичною поліцією – ОДПУ – та місцевою владою, а й органами прокуратури. Саме роль прокуратури у цих трагічних подіях залишається недостатньо вивченою. Окремі аспекти функціонування репресивного механізму хлібозаготівельних кампаній 1920-х рр. розглядаються в роботах С. В. Корновенка [4], С. П. Ляковської [5], Н. Р. Романець [6], А. Теплякова [11] та інших.

Метою даного дослідження є аналіз процесу перетворення прокуратури з органу нагляду за законністю в УСРР на частину репресивної машини влади. Вибір теми зумовлений тим, що у справі успішного реформування органів прокуратури істотну допомогу може надати історичний досвід, який дозволить уникнути помилок минулого.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать документи, на початку другої половини 1920-х рр. прокуратура вже посіла своє місце в системі радянського апарату, зростав її авторитет та довіра населення. Одним із доказів цього стало стрімке збільшення кількості звернень громадян до прокуратури в 1925-1927 рр. [12, арк. 206]. Пересічний громадянин все частіше звертався за захистом до прокуратури, про що свідчать матеріали численних актів прокурорського реагування, які зберігаються серед архівних документів. Так, наприклад, у січні 1927 р. Дніпропетровська окружна прокуратура перевіряла факти незаконного виселення з гуртожитку, незаконного вимагання сільрадою від священика придбання облігацій державної позики, незадовільного забезпечення вчителів на селі продовольством, продажів магазином Центррабкоопу недоброякісної олії, брутального поводження міліціонерів у громадському транспорті тощо [1,

арк. 5–19]. Оперативні дії прокуратури щодо опротестування незаконних рішень дали зрозуміти більшості керівників (в основному середньої та нижчої ланки адміністративного апарату), що зловживати службовим становищем стало небезпечно.

Загальновідомо, що дії влади у другій половині 1920-х рр. призвели до кризи нової економічної політики. В місті й на селі партійно-адміністративний апарат проводив жорстку боротьбу із приватним капіталом та розвитком вільного підприємництва. Було введено обмеження на оренду землі, кількість найманих робітників, розміри земельних володінь, встановлено фіксовані ціни на зерно. Реакцією селянства стала рішуча відмова від продажу державі зерна, що призвело до стрімкого зростання ринкових цін на хліб та обумовило початок так званих «хлібозаготівельних кампаній» влади [4, с. 47].

Зазначимо, що у кризовій економічній ситуації 1927-1928 рр. центральні державні органи республіки без коливань обрали шлях ескалації репресивних заходів. Було прийнято рішення про здійснення силового «натиску» на село. Прокуратура дістала вказівку Народного комісаріату юстиції (далі – НКЮ) УСРР з вимогою посилення нагляду за здійсненням хлібозаготівельних кампаній, які проходили як «надзвичайні заходи» і призводили як до поглиблення протистояння селян із владою, так і поширення соціального розколу між заможними й менш успішними селянськими господарями [12, арк. 211]. За такої ситуації під «недремне око» прокуратури підпали не тільки «непмани», а й усі заможні селяни, які ставали як ідеологічним, так і економічним супротивником.

Необхідно підкреслити, що радикальні методи прокуратури щодо примушення селянства до здачі хліба юридично були підготовлені ще 1926 р., коли кримінальний кодекс РСФРР було доповнено ст. 107, яка передбачала позбавлення волі на строк до трьох років з повною або частково конфіскацією майна осіб, винних «у злочинному підвищенні цін на товари шляхом скуповування, приховування або

невипуску таких на ринок» [5]. Не дивно, що одночасно ВУЦВК прийняв аналогічну ст. 127 кримінального кодексу УСРР [8, с. 173]. Таким чином, відмова селян від вивезення на ринок власної продукції стала кваліфікуватися як дія, що підпадала під кримінальну відповідальність. Вже наприкінці 1927 р., після прийняття рішення про наступ на великих власників хліба, прокуратура дістала вказівку про масове застосування проти заможних селян ст. 127, причому санкцію статті було збільшено з трьох до п'яти років позбавлення волі [6, с. 85].

Водночас, циркуляром НКЮ № 67 від 11 листопада 1927 р. було визначено функції прокуратури під час хлібозаготівлі [1, арк. 217]. І хоча реалізовувалися репресивні заходи передусім органами ДПУ, одну з головних ролей у здійсненні репресій проти селянства відводили і прокуратурі. Численні циркуляри НКЮ наприкінці 1927 р. вимагали від прокуратури виконання наступних завдань: забезпечення першочергового нагляду за виконанням рішень щодо хлібозаготівлі; прискорення проходження «хлібних» кримінальних та адміністративних справ; у разі відсутності підстав для порушення кримінального чи адміністративного переслідування приймати рішення *про підозру* в опорі владі (визнанні громадян соціально-небезпечними); прискорення передачі справ за категорією «соціально-небезпечні» в колегію особливої наради ДПУ (для адміністративної висилки); здійснення суворого контролю за оформленням та збереженням арештованого зерна; позачергового розгляду справ про «куркульський тероризм» і прискорення розслідування таких справ; «забезпечення рішучих і суворих репресій» у разі виявлення «класово-куркульського» характеру правопорушення [1, арк. 45-49; 2, арк. 18-19].

Зауважимо: здійснення таких заходів свідчить про те, що українське село знову опинилося в умовах повернення до «воєнно-комуністичних» заходів заготівель, характерних лише для воєнного часу [9, с. 133]. Здавалося б, надзвичайні заходи щодо заготівлі хліба якоюсь мірою вдавалося вписати в рамки непівської законності, з тим щоб «надзвичайщина» торкалася лише обмеженого кола громадян. Однак перші два місяці застосування нових методів хлібозаготівлі засвідчили, що всупереч деклараціям влади про «антикуркульський та антиспекулянтський» характер каральних акцій репресивний удар було спрямовано і проти інших верств селянства. З цього приводу в архівних документах того періоду зберігаються численні звернення окружних прокурорів до керівництва на те, що в директивах НКЮ є багато незрозумілих питань, зокрема: обсяги вилучення зерна, можливість конфіскації будинків, худоби, сільгоспмашин, інвентарю й т. ін. [12, арк. 219].

Вирішальною подією в долі прокуратури став

виступ Й. Сталіна 18 січня 1928 р. на нараді з питань хлібозаготівлі, коли для посилення тиску на село він запропонував змінити розроблений порядок здійснення надзвичайних заходів. Генсек зажадав здійснювати репресії на селі від імені прокуратури, оскільки селяни більшою мірою довіряли цьому інституту завдяки ефективній роботі щодо захисту їхніх прав від свавілля місцевих адміністрацій у період непу [11]. Таким чином, за рішенням влади органи прокуратури перетворювалися з наглядових на виконавчі. Прокуратура опинилася в ролі «сліпого» виконавця репресивних функцій і повністю залежала від рішень партійних і радянських органів, заснованих не на законі, а на політичній доцільності.

Зрозуміло, що в умовах «надзвичайних заходів» здійснювати нагляд за законністю було складно, але працівники прокуратури намагалися утримати процес заготівель у руслі вказівок радянського керівництва. Проте часто-густо партійні і радянські активісти розцінювали таку роботу як прямий захист «куркулів». На партійних форумах і в радянській пресі того періоду розгорнулося справжнє «цькування» прокурорських працівників. Дійшло до того, що сам Й. Сталін прямо звинуватив прокурорів у тісних зв'язках із антирадянськими, куркульськими елементами, а отже, в нездатності контролювати радянську законність [10, с. 3-4]. Так, газета Дніпропетровського окружного комітету КП(б)У «Зірка» у травні 1928 р. писала: «Формалізм прокуратури доводить справу до абсурду...». Вона звинуватила прокуратуру у відсутності «гнучкості в застосуванні класової політики» [1, арк. 17]. Ставлення до органів прокуратури працівників партійних організацій відбилося у виступі секретаря Херсонського окружного комітету КП(б)У А. Шустіна в лютому 1928 р., коли на одній із нарад він заявив: «Прокуратура не перебудувалася на нові рейки роботи і прокурор заважає працювати, підходить до справи формально, ініціатива у прокурорських працівників притуплена» [3, арк. 19]. Подібні «звинувачення» прокуратури досягали своєї мети. Авторитет прокуратури серед населення як органу, який наглядає за законністю, було практично знищено, що істотно ускладнило її наглядову діяльність. Так, Первомайський окружний прокурор Г. Бодилевський скаржився до вищих інстанцій на те, що: «Нападки на прокуратуру, негативні виступи в пресі дають привід населенню думати про те, що можна порушувати законність і абсолютно не враховувати вимоги прокуратури» [3, арк. 22].

І дійсно, вимоги прокурора виконувалися далеко не завжди. Представники місцевої влади скаржилися на дії прокуратури в партійні органи, які реагували відповідним чином. Більше того, на думку партійних органів, наглядова робота прокурора в умовах хлібозаготівлі повинна була

спрямовуватися виключно на прискорення кримінальних справ, пов'язаних із вилученням хліба. Відомі випадки, коли за розпорядженням партійного керівництва округів співробітники прокуратури відряджалися до селищ, які не виконували планів, у якості «уповноважених» із хлібозаготівлі. В разі відмови виконувати такі «сторонні» доручення до прокурорських працівників вживалися заходи «по партійній лінії», і це, як правило, означало звільнення з прокуратури [11]. Звичайно, таке ставлення призводило до значного зниження ефективності роботи прокуратури у сфері загального нагляду за законністю.

Іншою проблемою в роботі окружних і дільничних прокурорів стало надходження розпоряджень керівництва із значним запізненням (іноді інформація не доходила взагалі). Прокурорам доводилося звертатися до місцевих органів ДПУ або навіть у фінансові відділи округів, куди інформація надходила більш оперативно. Окремі розпорядження вимагали додаткових роз'яснень. Так, Мелітопольський окружний прокурор В. Тимошкін у звіті про виконану роботу за 1928 р. відзначав такі недоліки: «Немає критеріїв, які визначають рамки роботи, звідси й недоліки. Немає чітких інструкцій щодо хлібної кампанії. Всі заходи необхідно погоджувати з райпарткомом, на засідання якого мене не запрошують» [12, арк. 230].

Отже, незважаючи на законодавчу невизначеність і партійний тиск, прокурорські

працівники намагалися виконувати свої основні функції і наглядати за законністю. Але тільки наприкінці 1928 р., коли форми «натиску» при проведенні хлібозаготівлі стали зачіпати інтереси всіх верств селянства (не тільки «куркулів»), і ті на свавілля влади відповіли численними повстаннями, згадали попередження прокуратури про явні «перегини» на місцях, про найбільш одіозні та брутальні випадки порушення законності. Протягом 1928-1929 рр. в окружній прокуратурі стали надходити циркуляри НКЮ з інформацією про численні факти порушення законності під час хлібозаготівлі на місцях та з вимогою негайно припинити «перегини» [1, арк. 136].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок про те, що в діяльності прокуратури наприкінці 1920-х рр. існувало чимало гострих проблем, які погіршували ефективність її роботи. Якщо протягом періоду непу прокуратура здебільшого виконувала свою основну функцію – нагляду за законністю в республіці, то під час хлібозаготівельної кампанії 1927-1929 рр. і наступними роками вона все більше перетворювалася на орган виконання рішень партійних і радянських органів у відповідності з політичним курсом влади. В цей час прокуратура з органу нагляду за законністю в УСРР перетворилася на частину репресивної машини, яка відповідала за прискорення розслідування «хлібних» справ та передачі їх до судів або в ДПУ.

1. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 1518. – Оп. 1. – Спр. 3. – 148 арк.
2. Там само. – Спр. 5. – 207 арк.
3. Державний архів Херсонської області. – Ф. 446. – Оп. 1. – Спр. 21. – 59 арк.
4. Корновенко С. В. Державна хлібозаготівельна кампанія в Україні 1924/1925 господарського року / С. В. Корновенко, А. Г. Морозов // Вісник ЧНУ. – 1997. – С.47-51.
5. Ляковська С. П. Державна політика щодо «спекуляції» в період непу / С. П. Ляковська. [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://www/Documents%20and%20\(1\).pdf](http://www/Documents%20and%20(1).pdf). (Дата звернення: 20.10.2015 р.).
6. Романець Н. Р. Репресивні механізми хлібозаготівельних кампаній 1927-1929 рр. / Н. Р. Романець // Наук. пр. ЗНУ. – 2014. – Вип. 40. – С. 85-90.
7. Сливенко В. А. Злочинність у повсякденному житті Катеринослава в роки непу / В. А. Сливенко // Бористен. – 2009. – № 1 (211). – С. 16-18.
8. Сливенко В. А. Шляхи тінізації економіки УСРР в роки непу (за матеріалами Півдня України) / В. А. Сливенко // Гуманітарний журнал. – 2007. – № 1-2 (33-34). – С. 171-174.
9. Сливенко В. А. Еволюція більшовицьких поглядів на злочинність та правоохоронну діяльність в 1920-х рр. / В. А. Сливенко // Проблеми політичної історії України. – 2015. – Вип. 10. – С. 131-137.
10. Сталин И. В. О хлебозаготовках и перспективах развития сельского хозяйства / И. В. Сталин. – ПСС. – М., Политиздат, 1949. – Т. 11. – 369 с.
11. Тепляков А. Переход к политике широких репрессий в деревне / А. Тепляков. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.e-reading.club/chapter.php/1033171/3/Тепляков>. (Дата звернення: 22.10.2015 р.).
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2100. – 371 арк.

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ПРОКУРАТУРЫ УССР В КОНТЕКСТЕ ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛЬНЫХ КАМПАНИЙ 1927-1929 гг.

Сливенко В. А. (Дніпро)

Статья посвящена анализу малоизученного аспекта участия прокуратуры УССР в хлебозаготовительных кампаниях 1927–1929 гг. На основе широкого круга источников автором раскрыта роль прокуратуры в осуществлении силового «натиска» на деревню. Описан процесс преобразования прокуратуры из органа надзора за законностью в часть репрессивной машины власти.

Ключевые слова: прокуратура, хлебозаготовки, репрессии, кризис, нэп.

SUMMARY

THE FEATURES OF ACTIVITIES OF THE PROSECUTION OF SOVIET UKRAINE IN CONDUCTING OF REPRESSION IN THE VILLAGES AT THE TIME OF GRAIN PROCUREMENTS IN THE YEARS 1927-1929

Vy. Slivenko (Dnipro)

This article analyzes the poorly known aspect of procuracy's participation in the grain procurement campaign 1927-1929 years. On the basis of a broad range of sources, the author reveals the role of procuracy in the implementation of power «onslaught» in the village. In the work the author describes the process of converting procuracy of the Institute of monitoring the legality of a part of the repressive machinery of power.

Keywords: procuracy's, grain procurements, repressions, crisis, the New Economic Policy.